

Др Реља Катић

ХИРУРЗИ ЦРНОГОРСКОГ ПРИМОРЈА У ВРЕМЕНУ ОД 1326 ДО 1754 ГОДИНЕ

Постанак наше средњовековне медицине не може се никако везивати за лаичка стварања наше народне, емпирске медицине, већ за медицинску културу староседелаца Балканског Полуострва. Због специфичних околности у нашим приморским градовима ова медицинска култура наставила је да се негује и после доласка Словена. Објашњење за последњу појаву врло вероватно би требало тражити у првом реду у томе што је у њима скоро до XIII века староседелачко становништво претстављало већину, па је као такво задржало не само старо уређење већ и исте медицинске навике као за време античке и византиске епохе. Да се све ово очува утицало је и уређење тих градова које је било створено још у доба Византије, када је била спроведена тематска организација нашег приморја, која је завршена углавном пред крај IX столећа. Услед доласка Словена његов етнички састав, као и састав осталих наших крајева, био је доста измењен. Романско становништво остало је углавном само по градовима, док су у ближој и даљој околини били Словени. Због овога административне везе између градова постају врло слабе, што је много допринело развијању типа градова са муниципалним уређењем своје врсте. Несумњиво је да су овоме доста допринеле и реформе пореског система које је завео византиски цар Василије I Македонац између 882—886 године. Све су ово били разлози што су административне везе са стратегијом у Задру почеле да слабе, што да је византиска власт у IX веку била само фиктивна, а после смрти цара Манојла (1180 год.) је сасвим престала. Због овога неки од њих до дефинитивног освајања од стране Словена били су потпуно самостални. Исти случај био је и са Котором, који је Немања заузео 1186 године.¹ У оваквим приликама ти самостални градови са романским становништвом задржавали су своје старо уређење, па између осталог и обичај држања градских лекара, слично као што је то било и у доба античке, односно византиске

¹ И. Синдик, Комунално уређење Котора од друге половине XI до почетка XV столећа, Посебно издање Српске академије наука CLXV, 1, 1950, стр. 34.

епохе. Последње нам потврђује налаз надгробног споменика Ђукарпа Лукиоса, „архијатроса“ Котора из доба римске епохе. Наведена чињеница сведочи да су у то доба осим њега морали постојати у Котору и други лекари, јер би у обратном случају било необјашњиво његово издвајање као „архијатроса“. Из свега овога јасно произилази да су Срби после дефинитивног освајања Котора морали затећи у њему и извесну медицинску културу створену још много раније. То нам сведоче и неки хигијенски прописи за које се у једном документу из 1395 године каже да су то обичаји из давнина (*consuetudinem antiquitus observatum*).² Осим овога, благодарећи околности што је Котор одржавао врло живе културне и трговачке везе са Јужном Италијом у којој се налазио и град Салерно са својом медицинском школом која је нарочито достигла врхунац свога развоја у XI и XII веку, његова медицинска култура била је преко лекара школованих у Салерну освежавана. То је обављено и доцније преко лекара који су завршили и друге италијанске медицинске школе а које су се, као што нам је познато, развиле под утајеним школама у Салерну. На присност веза старог Котора са Јужном Италијом утицала је и чињеница што је Которска бискупија за доста дуг период подпадала под јурисдикцију бискупа у Барију (1089—1328 год.).

Поред Котора, у доба постојања старе српске државе градског лекара имали су и други наши већи градови. Тако нам је познато да је и Призрен имао свога лекара (*Milicinus de Praeserin homo domini imperatoris*) итд.

Све ово говори да објашњење за неке појаве у нашој средњовековној медицини, па између осталог и за постојање градских лекара, треба тражити у даљој прошлости још пре нашег досељења у земље у којима данас живимо. Према овоме, постојање лекара у нашим старим градовима претстављало би обичај који смо ми прихватили од њихових старих становника. У прилог ове гледишту ишла би и појава што се у доба Византије (у XI—XII веку) спомињу Грци лекари и у неким градовима Македоније (Бер, Воден, Охрид итд.).³

Испитивања Р. Ковијанића показала су да је приморје старе српске државе имало медицинску културу на врло високом нивоу и да је Котор још пре његовог потпадања под млетачку власт (1420 год.) имао свога апотекара, лекара и хирурга. То потврђује и захтев которске општине од 11 априла 1411 године којим се ово тражило од Млетачке републике у случају васпостављања њихове власти (*duo medici, unus phisicus, alius curisius*,

² Р. Калић, Прописи о хигијенској контроли меса у средњовековној Србији, Зборник Института за медицинска истраживања Српске академије наука (у штампи).

³ Р. Калић, Медицина код Срба у Средњем веку, Посебно издање Српске академије наука, 12, ССIV, 1958, стр. 156.

unus spetiarius, unus barbericus). По Новаковићу, Которани су поставили такав захтев зато што су „се држали својих старих права и обичаја“.⁴ На основу докумената из Которског архива Ковијанић претпоставља да је све ово Котор морао имати још у XIII веку.⁵ Млечићи су прихватили не само постављене захтеве Которана већ и неке друге обичаје, па и хигијенске прописе за које се зна да су постојали у доба старе српске државе. Између осталог, они су прихватили и пропис о уређењу кланица и здравственој контроли меса. Ово се види из писма млетачког дужда Форсцарио-а из године 1443 упућеног Будванској општини (... sicut habeant tempore despoti...)⁶ Најстарији познати документи из Которског архива у којима се спомињу лекар, хирург и берберин потичу из 1326 године, што пада у доба владавине Стефана Уроша III Немањића.

У своме раду, врло значајном за нашу медицинску културу о лекарима и апотекарима старог Котора, Р. Ковијанић и И. Стијепчевић приказали су њихов живот и рад у периоду од XIII—XVIII века, док се питањем хирурга, осим неких старијих, нису позабавили. Ово је сасвим разумљиво, пошто то није био циљ њиховог рада. Осим овога, питање улоге хирурга у медицинском животу старог Котора доста се разликовало од улоге лекара. Нису постојале разлике између лекара и хирурга само у погледу њихових стручних квалификација, већ и у правима и функцијама. Лекар, као и многи други функционери административног апарата овога нашег старог града, биран је сваке године према прописима који су били предвиђени градским статутом. Супротно овоме, при избору хирурга није тако поступано. Затим, судећи према подацима из Которског архива, бризи о издржавању градског лекара поклањана је особита пажња (Гл. XXXIX), што се није односило и на хирурга ако он истовремено није био и физик када је био третиран као градски лекар. У документима Которског архива ми нисмо успели да нађемо податке о плати хирурга у Котору, премда се зна да је она у XVII веку износила у Дубровнику 200 дуката.⁷ Слична ситуација је и са подацима о школовању хирурга. Супротно овоме, ми располажемо са доста грађе за упознавање последњег питања за лекаре XVI—XVII века. Из ње се може установити да су неки од њих имали и врло високе стручне квалификације. Тако напр. Јован Мангрела био је професор медицине (*medicine professor dominus Ioanes Vartista Mangrella*); Фердинанд Кардозо био је професор медицине

⁴ И. Синдик, Комунално уређење Котора, стр. 139.

⁵ Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава Средњег века, Српска академија наука, V, 1912, стр. 198.

⁶ Р. Ковијанић и И. Стијепчевић, Културни живот Старог Котора, књ. II, Историски институт НР Црне Горе, Цетиње, 1957, стр. 5.

Као под 2, види Р. Катић.

⁷ Р. Ковијанић и И. Стијепчевић, Културни живот Старог Котора, II, стр. 48.

и филозофије (*domini Ferdinando Cardoso philosophiae et medicinae professor etc.*) итд. Познато је да је у Средњем веку у Салерну много негована хирургија и да је одатле била пренета у Падову (1300 год.), Фиренцу (1388 год.), Сијену (1427 год.), итд. Болоњски универзитет прославили су хирурзи Уго Боргоњоне из Луке и његов син Теодорих. Према овоме, пошто су хирурзи старога Котора били већином из Италије, и то из градова који су били административни и универзитетски центри, они су имали прилике да у својој земљи добро науче ову вештину. Ако се полази од лекарских извештаја као и од њиховог стручног знања, врло често се добија утисак да се не би могла сасвим искључити ни претпоставка да је међу њима морало бити и школованих хирурга, ако не толико за период XV века, оно бар за доцније, када су они понекад обављали и дружности прадских физика. Али и поред свега овога највјероватнија би била претпоставка да је већина њих изучила хирургију као занат. Ово кажемо на основу података које су објавили за Дубровник Јеремић и Тадић. Тако нам је напр. познато да је Павле Ђурашевић из Приштина учио у Дубровнику 1506—1508 године берберско-хируршки занат (*artium berberiorum et chirurgie*) код берберина и хирурга Франа Радосаљића; Влатко Вукчић послао је 1464 године у Дубровник Радоја Мичевића да научи „бријати и лијечити“.⁹ У класном погледу хирурзи у Котору спадали су у ред племића. Ово видимо из главе XI Которског статута у коме се говори о облику смртне казне за властелина. Према овом попису, лекар, апотекар и берберин кажњавани су на исти начин као и племићи, тј. отсецањем главе.¹⁰

Док је тераписка помоћ лекара изгледа била највише ограничена на интерна обољења у ужем смислу, затим на случајеве стручне суперарбитраже итд., дужности хирурга биле су у првом реду да се баве лечењем хируршких обољења. У ово доба то су била обољења за чије се лечење готово увек тражила лекарска помоћ, а то су биле углавном повреде. Осим овога, број хирурга био је далеко већи од броја лекара, јер док је лекара плаћала општина, хирурзи су били, уколико се није радило о војним хирурзима, махом приватни лекари. Последња околност могла би се сматрати једним од разлога што је њихов број био већи, а самим тим и њихова улога као лекара у лечењу широких народних маса знатнија. У току испитивања грађе за историју наше медицинске културе у Которском архиву наишао сам на врло богат материјал који се односи на хирурге Котора и његове околине. С обзиром на његову обилност, одлучио сам да овом приликом обра-

⁹ В. Станојевић, Историја медицине, Београд, стр. 264, 281, 323, 977—8.

¹⁰ Р. Јеремић и Ј. Тадић, Прилози за историју здравствене културе Старог Дубровника, II, Београд, 1939, стр. 125—143.

¹⁰ *Statuta et leges civitatis Cathari, Venetis MDCXVI, apud Rubertum Meietum Cap. CXI, De domnificatis extra civitatem.*

дим само онај дио који се односи на период од 1326—1754 године. Овако сам поступио још и зато што он, с обзиром на прилике и улогу хирурга у овом периоду, претставља посебну целину. Када је реч о овоме, морамо споменути да се често догађало да за неке од њих нисмо могли увек да нађемо довољно грађе за упознавање њиховог порекла и делатности као хирурга, али исто тако нису биле усамљене појаве да смо за неке которске хирурге нашли врло богат материјал, тако да смо били у стању да уђемо и у детаље њихове стручне делатности. Поред овога, у овој грађи налазили смо и изванредно богат материјал, можда овде највише сачуван, за упознавање многих штетних обичаја у животу нашег народа који су сатирали његову снагу и често били моћно оружје у рукама туђина за разбијање његовог јединства и лакше поробљавање. Ово закључујемо на основу тога што према нашим запажањима око 55% повреда лечених од стране которских хирурга отпада на лечење рана задобивених у међусобном истребљењу због крвне освете. Затим, они нам пружају и доказе да је наш народ и из залеђа Котора врло често користио стручну помоћ которских хирурга. Ово се обављало на тај начин што су болесници долазили на лечење у место становања хирурга и тамо остајали до свог излечења или су пак у место становања болесника довођени „од мора ећими“, како то вели наш народни песник. О свему овоме има доста сачуваних података у Которским архивским књигама, од којих ћемо овде споменути само неколико новијег датума. Тако је познато да је 1716 године била осуђена жена попа Вука Николића из Паштровића да плати лекове за лечење њеног умрлог мужа; године 1739 његушки сердар Вукосав и брат му Јован Поповић купили су за знатнију суму новаца лекове из которске апотеке; 18.VIII.1637 године Суд добрих људи у Паштровићима пресудио је да Јово Вукићев и Нико Радов плате Раду Ника Радова 20 либара за купљене лекове за лечење рана („за медијине к. либрахџ) итд. Последња околност била је од великог утицаја и на народне лекаре у Црној Гори, који су због примања и коришћења ових искустава били врло добри видари рана. Хирурги старог Котора били су добри вештаци у лечењу рана. То се види из њихових писмених извештаја о природи и исходу лечења различитих хируршких обољења. Ти извештаји сведоче нам да су они за тадање прилике имали врло широк домен хируршке праксе. Они су вршили ампутације удова, трепанације („вртили главу“), намештали сломљене кости, вадили пушчана зрна, пуштали крв итд. Иван Меднић, которски хирург, у својој молби, дубровачкој влади за пријем у службу вели да уме „трапанати, ране загнојене видати, костоломе и ишчашења намештати и да ће не само хируршке бољке лечити него и кујне болеснике ако би се кутџ појавила“. У тестаменту которског хирурга Петра Ајнесија (Pietro Ainesii, medico et cerugico di questa citta) сачувани су подаци и о медицинским инструментима којима су они обављали своју праксу. Између осталог, у њему се каже да је апотекару

Тулију Смакји оставио и своје хирушке инструменте (*tutti li ferri et ordegni attinenti alla professione di chirurgia con la sua busta*), као и сребрни инструменат за лечење зуба (*curadente d'argento*). Осим овога, и извјестан њихов број био је нашег порекла, од којих су неки по своме знању превазилазили и најчувеније хирурге Котора пореклом Млечане (Кршанац, Медњић итд.). Све ове чињенице јасно указују на значајну улогу хирурга у лечењу нашег народа у прошлости и на то да је њихова делатност од особитог интереса за познавање здравствене културе нашег народа. Ово тим пре што сачувана трађа о њима у Которском архиву претставља јединствен материјал за упознавање делатности хирурга код Срба у прошлости. То су били разлози који су нас побудили да обрадимо ово питање. Пре него што пређемо на појединачно приказивање живота и рада појединих хирурга, осврнућемо се на нека питања општег значаја у вези са делатношћу которских хирурга. Овако ћемо поступити зато што сматрамо да се без овога не може добити правилан суд о улози хирурга у лечењу нашег народа у прошлости у овом крају.

Као што смо већ споменули, најстарији помен о хирургу у старом Котору потиче из доба владавине Стефана Уроша III Немањића, 28 августа 1326 године и он се назива *medicus plagatum* (видар рана); назив *cirussico* први пут срећемо у доба цара Душана као краља године 1332, а назив *barberius* пре Косовске битке 1383 године. Из ранијег излагања видели смо да сви ови називи у суштини значе исто. Да се *barberius* бавио истим пословима као и хирург, сведоче и уговори склопљени између болесника и бербера за лечење у Котору, као и проглас ванредног провидура *Carla Risani*-а из 1711 године. При овоме значајно је да се спомене да је међу лекарима Котора XIV—XVI века био приличан број и таквих који су били физици и хирурзи. Раније смо споменули да хирурзи у старом Котору нису били бирани на исти начин као и лекар, апотекар, судије и други. Зашто овако није поступано и при избору хирурга — нисмо у стању да дамо одговор. Ова нам појава изгледа утолико неразумљивија што се понекад догађало да је хирург вршио дужност градског лекара кроз дужи временски период. Између осталог, вредно је да се спомене да су дужност градског физика у Котору у недостатку лекара и хирурга често обављала и лица чије су стручне квалификације биле испод квалификација хирурга. Тако се догодило 1749 године да је ову дужност обављао не хирург, већ један приучени болничар — калуђер франјевачког реда (*laico inferiore*) из Прчања. Због тога што је Прчањ остао без икаквог медицинског стручњака, општина се жалила на поступак которског провидура магистрату санитета (*Magistrato alla Sanità*) у Венецији и он је донео одлуку да се болничар врати у

Прчањ.¹¹ Истовремено било је указано которском провидуру да препоручи Которанима да сами себи нађу лекара, „јер ако обезбеде материјална средства могу добити за лекара и професора медицине“. Судећи по томе што се у овој наредби вели да се исто ово односи и на хирурга управника болнице, изгледа да тада ни војска није имала свога хирурга. Исто тако се догађало да је дужност градског физика у отсуству лекара била поверавана и апотекару. Године 1705 которски апотекар Антоније Котрани вршио је дужност лекара.¹² Али и поред свега овога которске власти су врло често вршиле контролу стручних квалификација свих оних лица која су се бавила лечењем. Ово се види и из одлуке ванредног провидура од 3 IX 1739 године.¹³ Са малим изузетком у самом Котору увек је било најмање по два хирурга, а понекад и више. Један од њих обично је био војни хирург и управник војне болнице (*ospitale delle milizie*), а други је био градски хирург (*hirugico publico*). Први је имао сталну плату, док се други изгледа издржавао од приватне праксе. Од XVII века наилазимо на хирурге у Херцегновом, Перасту и Будви.¹⁴ У Херцегновом и Будви спомиње се само по један војни хирург, а у Перасту по два цивилна хирурга. Објашњење за последњу појаву не треба тражити само у економском процвату овога старог града, већ и у политичкој ситуацији која је владала на турско-млетачкој (црногорско-херцеговачкој) граници. Услед упадања српских ускока на турску територију, постојали су стални сукоби са Турцима. Каква је била ситуација у Турској због упада наших људи најбоље сведочи писмо никшићког паше которском провидуру у коме се он овако жали на српске ускоке: „... робље нам воде, куће нам пале, у плићен тјерају. Гору нам секу, земљу нам пасу .на вашој стоје земљи а нас робе и убијају“.¹⁵ Истом појавом могло би се вероватно објаснити постојање знатног броја хирурга у време Кондискотог рата (1645—1669 год.). У то доба у непосредној близини Котора (у Столиву и Перасту) биле су кантановане хајдучке чете најчу-

¹¹ Да су се фрањевци бавили и лечењем, сведочи нам и которски лекар G. Christianopolu у својој књизи *Descriptio historica quorundam Morborum gravissimorum suratu maxime difficilium usu interno etc., Brixiae, MDCCLXVII*.

Р. Ковијанић и И. Стијепчевић, *Културни живот Старог Котора*, II, стр. 45.

И. Вожић, Б. Павићевић и И. Синдик, *Паштровске исправе XVI—XVIII вијека*, Државни архив НР Црне Горе, Историска грађа, књ. I, 1959, стр. 48.

Р. Катић, *Медицина код Срба у Средњем веку*, стр. 199.

¹² Државни архив у Котору Управно-политички списи, LXX, бр. 816, 1749, CXLVII, 83—129, 1739, XXIV, 14, 17 и 22, 1705, XXXII, 742—755, 1716.

¹³ Р. Катић, *Појаве и сузбијање заразних болести код Срба*, Посебно издање Српске академије наука (у штампи).

¹⁴ Државни архив у Котору, Управно-политички списи, XXXI, 1712, Бр. 68 и 69.

¹⁵ Исто, LXIX, бр. 332, 1748.

венијих харамбаша, које је наш народ прославио у својим песмама (Бајо Пивљанин, Костреш-Харамбаша итд.), а о чему постоји обилна грађа у Которским архивским књигама. Из свега овога јасно произилази да у овом периоду за постојање овако великог броја хирурга треба тражити објашњење у првом реду у општој војно-политичкој ситуацији. Млетачка република на тешком терену као што је то била млетачко-турска граница нити је то могла, нити је пак имала толико војске да би предузимала неке операције ширих размера. Због овога, она се задовољавала диверзантским акцијама хајдучких чета које беху састављене од Срба избеглица из Херцеговине и Црне Горе. Сасвим је разумљиво да је у оваквим акцијама морало долазити и до рањавања наших људи и да су за лечење рањених били потребни хирурзи.

Поред овога, хирурзи су често слати и на турску територију када је било потребно да се установи право стање неке заразне болести, нарочито куге. Тако нам је познато да је хирург Н. Никијевић одбио да оде у Бар 5 V 1748 године да испита стање куге, јер је тада био болестан, и да је препоручио да се овај посао повери херцеговском хирургу Michael-у Lazari-у.¹⁶ Из књиге G. Christianopulo-а види се да су често и већи бродови наших помораца имали свога хирурга (Hufurgicus tiremus).

До XVI века изгледа да нису постојали у Котору неки нарочити прописи који би регулисали домен рада хирурга и лекара осим оних из Грбљанског статута који се односе на стручну одговорност хирурга. Због овакве ситуације изгледа да су постојале при лечењу разне злоупотребе од стране надрилекара, а можда и од стране хирурга и апотекара. Ово тврдимо на основу тога што је 22 јануара 1699 године ванредни провидур издао наређење у коме се каже да се у Котору раширило лечење од нестручних особа. Због овога било је наређено под претњом строге казне да се у будуће у Котору и околини не сме нико мешати у послове лекара, ни апотекар ни хирург. Они су морали наставити лечење болесника — градског физика само у случају његове болести и по претходно добивеној дозволи. Питање делокруга рада хирурга, односно бербера, било је уређено тек 28 IV 1711 године наредбом Carla Pisani-а, генералног провидура Далмације и Албаније. У њој се вели да су хирурзи и бербери били дужни не само да лече рањенике већ и да сваки случај лечења пријављују властима. За неизвршење споменутог прописа била је предвиђена казна од 50 дуката.¹⁷ Ова наредба била је издата

¹⁶) G. Christianopulo описује један случај лечења луеса кога је он предузео а кога је раније лечио неки бродски хирург види под 11) и 13).

¹⁷) Државни архив у Котору, Управно-политички списи, XX, 571, 1699 и LXX, бр. 816, 1711... — Sia, e s'intenda raiuuato espressamente il debito a Chirurghi e Barbieri d'adempire le loro denontie fottoscritte con guiramento nelle Cancellarie...

по свој прилици због тога што су млетачке власти желеле да буду увек и на време обавештаване о сукобима политичког карактера, као и ради ефикаснијег сузбијања изгреда различите врсте. Ово тврдимо на основу тога што се из докумената Которског архива види да су оне на основу ових пријава увек предузимале темељна ислеђивања, после чега су кривци били предавани суду ради кажњавања. По свим овим процесима хирурзи се редовно сусрећу као вештаци. Осим овога, они су увек били стручни чланови комисија за преглед лешева (*visum repertum*) када се радило о насилној смрти или о непознатом узроку смрти.

Из свега овога јасно произилази да су хирурзи старог Котора вршили врло разнолике и значајне здравствене дужности и да је њихова улога као народних лекара била од особито значаја. Поред осталог, ово нам јасно потврђује да је један део нашег народа стално користио тековине савремене медицине свога доба.

Да би се добио јаснији увид о све ово, обрадићемо неке од њих по местима њиховог делања.

1. КОТОР

Поред хирурга, који су се бавили углавном само хируршком праксом, у Котору се у периоду од XIV века помиње и знатан број лекара који су били физици и хирурзи. Пошто су о њима опширно писали Ковијанић и Стијепчевић, ми ћемо их овде само споменути.

Најстарији помен о хирургу у Котору потиче из доба Стефана Уроша III године 1326 и он се односи на хирурга *Philipus de Fimo (medicus plagarum)*. О њему као хирургу не знамо много. Ковијанић сматра да није био богат човек. Ђерка му је била удата за једног врло угледног которског мајстора мраморника, за кога он претпоставља да је био сарадник архитекте манастира Дечана Вите Радославовог Чуче.¹⁸ Године 1332 у доба владавине цара Душана као краља у Котору је био хирург Марин из Бара (*Marino de Antibaro, medico cirusico in Katharo*). Он се помиње у једном уговору склопљеном између њега и штампара Јеронима Загуровића.¹⁹ Петар из Болоње (*Petrus de Bononia, ciricus*) први пут се помиње у Котору 1396 године, и то у једном документу у коме се говори о потраживању његовог дуга у износу од 32 перпера и 3 гроша од которског племића Николе Главатовића. По повратку из Венеције у Дубровник године 1403 примљен је у службу са годишњом платом од 250 перпера и 30 перпера станарине.²⁰ Године 1396 у Котору је дужност хи-

¹⁸ Државни архив у Котору, Судско-нотарски списи, I, бр. 16 и 53, 1326. Р. Ковијанић и И. Стијепчевић, Културни живот старог Котора, I, стр. 163 и II, стр. 19.

¹⁹ Исто, I, бр. 2, 39, 116 и 369, 1332.

²⁰ Исто, II, бр. 345 и 539, 1396.

пурга вршио берберин Павле из Барлете (*Paulus barberius de Barleta sallariatus communitatis Cathari*). Он је уживао доста добар углед. Ово се види из тога што је док је био са службом у Дубровнику био слат 1390 године у Босну да лечи дубровачке посланике.²¹

Од физика и хирурга у Котору се спомиње више њих. Антонијо Пичањено из Трала (*Antonio de Picagneno de Trano*) био је хирург у времену од 1431—1443 године. Он се назива одличним лекаром (*egregio medico*). Према склопљеном уговору, све которске грађане морао је да лечи бесплатно, без обзира на врсте обољења (*de arte sua fisice et cirurgia*). Ђовани Бартоломео из Млетака (*Joannis de Venetiis*) спомиње се 1435 године; Георгије Арбанас из Љеша био је врло угледан лекар и у Котору се спомиње први пут као лекар и хирург 1439 године. Године 1443 прешао је у Дубровник, гдје је добио годишњу плату од 500 перпера. Године 1445 ишао је у Херцеговину на позив херцега Стевана Вукчића да лечи његову свастикку, жену војводе Петра Војисалића. 1449 године ишао је и у Црну Гору да лечи војводу Дојчина Црнојевића. 1451 године поново га видимо у Херцеговини, гдје лечи херцегову мајку Катарину. 1453 године леčio је и херцеговог сина Владислава. Пошто је Велико веће Дубровника намеравало да му смањи плату од 600 на 400 перпера, напустио је Дубровник и поново прешао у Котор, гдје је умро. Његов потомак био је Георгије Спан, кога је дубровачка влада послала 1560 године у Париз да студира медицину. Јован Фидели био је из Млетака (*Johannes Fidelis*) и у Котору се спомиње само 1445 године. Године 1675 налазимо у Котору једног хирурга који је био доктор медицине. То је био Петар Ајнези (*Peietro Ainesii, dottor in cerugia e medicina*). Био је родом из Венеције, а умро је у Котору 1677 године. Судећи по његовом тестаменту, био је врло имућан човек. Осим сачуваних података о његовом имовинском стању, другим подацима не располажемо.²²

Поред споменутих лекара — физика и хирурга, у Котору се спомињу у периоду од XIV—XVI века и три берберина, и то: магистер Алегрет из Трогира, Андреја из Шибеника и магистер Ђура. О првом од њих (*Alegretus barberius de Trogurio*), налазимо помена 1435 године, и то у уговору о узимању за шегрта Радуну Братосалића „да га учи занату, храни и одева и да на крају службе купи одело и алат“.²³ *Andreas barberius de Silbinico* спомиње се 1445 године и то у једном уговору увези са његовим дугом Матији Вракијену, који је износио 200 перпера. Из уговора се види и то да му је радња била поред пекаре.²⁴ О Ђури

²¹ Исто, II, бр. 347, 1398.

²² Р. Ковијанић и И. Стијепчевић, Културни живот старог Котора, II, стр. 23, 25 и 45.

²³ Државни архив у Котору, Судско-нотарски списи, XIV, бр. 454, 1435.

²⁴ Исто, IX, бр. 317, 384 и 216, 1443.

(Jurasius barberius) знамо исто тако сувише мало. О њему се говори само у једном уговору из 1445 године који се односи на узимање шегрта Николе Гојшиног старог 14 година. После седмогодишњег учења занату, мајстор се обавезао да му од алата да следеће: „Маказе, бријач, пвожђе за (?) и буренце од плеха“.²⁵ У години 1449 помиње се Paulo Verberius, и то као сведок у тестаменту свештеника Марина Бјелушића, који је он саставио пред судијом Добрушком Болицом.²⁶ Године 1503 помиње се Раде берберин (Rado barbriere). О њему имамо помена само у његовом тестаменту који је написао из страха од смрти од куге. Између осталих, сетио се и свога помоћника коме је преписао умиваоник.²⁷ 1504 године имамо помена о берберину Јовану Петровом (magister Joannes barberius), и то само у тужби његовог сина и снахе у вези са миразом његове умрле жене.²⁸

Године 1505 у Котору су била три берберина-хирурга. Један од њих, Joannes barberius, познат је само толико да је продао своју кућу Бошку Петковићу за 181 перпер.²⁹ И о другој двојници исто тако имамо сачуване податке само у вези са решавањем њихових имовинских односа, а не о њиховом раду као хирурга. Jасопус СУгоикус спомиње се у купопродајном уговору склопљеном између њега и Марка Добриловића који му је продао кућу за 115 перпера, док се Јасопу Andre hugoico спомиње као опуномоћеник Марије удове Ника Добриловића да је може заступати у процесима у вези са потраживањима њеног мираза.³⁰

Године 1526—1529 у Котору се спомиње хирург Иван Меднић. У Которским књигама чланови његове породице спомињу се 1538 и 1545 године, и то његова кћер Францискана и син Михајло. Он је био добар хирург. Године 1529 прешао је у службу Дубровнику. Из његове молбе види се да се бавио и лечењем оболелих од куге. У њој он вели да их је лечио пуштањем крви, сечењем бубона и давањем лекова по рецептима које је приложио уз молбу као доказ његове стручности. У Дубровнику се обавезао да ће излечити фистулу Михача Ивановића за награду од 8 дуката.³¹

Године 1595 у Котору се спомиње Zuanne Verberius, и то у уговору у вези са продајом земље коју је добио у миразу Лука Стијепов из Богдацића. 18 V 1598 године он води спор због једне њиве у Ковчу, и то прво са Луком Меддом³² а после са

²⁵ Исто, IX, бр. 384, 1443.

²⁶ Исто, XXIII, бр. 584, 1499.

²⁷ Исто, XXIII, бр. 573, 1503.

²⁸ Исто, XXIV, бр. 255, XXV, бр. 121, 141, 207, 222, 229, 244, 1508.

²⁹ Исто, XXIV, бр. 555, 1505.

³⁰ Исто, XXIV, бр. 555, 1505.

³¹ Р. Ковијанић и И. Стијепчевић, Културни живот старог Котора, II, стр. 33.

³² Р. Катић, Медицина код Срба у Средњем веку, стр. 183.

³³ Државни архив у Котору, Судско-нотарски списи, LXVIII, Бр. 228, 395 и 377, 1598.

Францисцом Зерман коме није платио закупнину за 7 година у износу од 42 перпера. Пошто није хтео да дође на суђење, пресуда је била донесена у његовом отсуству.³³ Исте године Zuanne је у Котору продао свој дућан (*bottega*) који се налазио у улици *Contrada S. Giacomo* за 52 талира.³⁴ Умро је 25 V 1599 године, када је суд повео оставински поступак. Као наслеђеници јављају се Вера Ђурић и Павле Ђурић, родом из Мокрина, настањени у Котору.³⁵ Против ове одлуке жалио се G. Buchia који није био намирен са његовим потраживањима пошто му је Zuanne био дужник. Занимљиво је да се овде спомене да је суд донео ово решење тек после смрти његове жене Луције која је умрла без тестаментa.³⁶ Кућу му је откупио његов парнични противник Ф. Зерман за 170 талира.³⁷ Из свега овога види се да је Zuanne Barberius био доста имућан човек, али са несрећеним материјалним стањем. О његовом раду као хирургу нисмо нашли никакве податке.

У години 1598 помињу се у Котору четири берберина-хирурга, и то: Zuanne, Bernardo, Mattio и Scipion. О првој тројци имамо мало сачуваних података, а о четвртог нешто више. Bernardo Barbieri спомиње се само у једном процесу који је 22 II 1600 године водила његова кћер после његове смрти. Mattio Barbieri спомиње се само у једном документу датираним 3 XI 1598 године, и то као тужилац против Елија бродовласника из Прчања.³⁸ Scipion Barbieri је родом из Неапоља. О њему као хирургу знамо нешто више. У которским споменицима он се понекад назива и хирургом (*cirurgico Scipione*). У Котору се први пут спомиње 1595 године, и то у процесу који је водио због балкона и бунара у кући. Доцније је водио спор са својим пацијентом Трифуном Друшком са којим је био склопио споразум да га лечи и снабдева лековима за лечење. За све ово требало је да добије награду од 22 талира. О овоме они су сачинили и писмени уговор. Али после примљене капаре, Сципион је престао да пацијента снабдева својим лековима и упућивао га је да их набавља из својих средстава. Пошто је ово било у супротности са њиховим уговором, Трифун је тужио Сципиона суду, који је донео пресуду да Сципион надокнади све Трифунове издатке учињене за куповину лекова.³⁹ Да ће ово Сципион извршити дали су јемство которски грађани Bernardo Casartini и Trifon Rizzo. Пошто се пресудом није задовољио, он је уложио жалбу (*Protestando et instando*) вишем суду у Падови (*Sacro Collegio di Padova*).⁴⁰

³³ Државни архив у Котору, Судско-нотарски списи, бр. 424.

³⁴ Исто, бр. 664.

³⁵ Исто, бр. 444.

³⁶ Исто, бр. 731 и 734, 1599.

³⁷ Исто, LXXI, бр. 270, 1603.

³⁸ Исто, LXX, бр. 249, 1600.

³⁹ Исто, LXII, бр. 186 и 189, 1595 и 345 и 351, 1598.

⁴⁰ Исто, 615, 1599.

Године 1623 спомиње се у Котору само хирург Antonio Bisazza родом из Венеције. О њему се говори у једном пуномоћу, којим овлашћује Giacinta Griscini-a и Leonarda Erman-a да га могу заступати пред властима у Венецији у вези са његовим новчаним потраживањима.⁴¹ Затим се идуће године јавља као сведок при писању тестаментa Которанке Маре, удове Марка Баранина.⁴² Те године била је у Котору нека већа епидемија, која је задавала велике бриге которским властима. Ово се види из одлуке Великог већа од 23 X 1624 године којом је поново изабран за општинског лекара Francaesco Crossi, пошто се те године истакао у сузбијању епидемије.⁴³

После овога периода за XVI и XVII век далеко су богатији подаци о хирурзима у Црногорском Приморју, и оно што је најглавније — ти подаци поред осталог пружају доста материјала и за упознавање и оцену стручног рада тих људи. Од овога времена њих налазимо и у другим местима Боке Которске, у Херцеговном, Будви и Перасту, а повремено и у Прчању. Последња констатација никако не значи да Прчањ није покушавао да реши ово питање на неки други начин. То потврђује тражење општине Прчањске из 1749 године да им се врати из Котора приучени болничар (Laico infermie), сабрат манастира реформисаних фрањеваца, где је вршио дужност градског физика, пошто у Котору тада није било ни лекара нити пак хирурга.⁴⁴ Осим овога, из сачуваних споменика Которског архива може се добити и претилан суд о бризи млетачких власти за правилно функционисање лекарске службе која је у ово време потпадала директно под Magistrato alla Sanita у Венецији, док је улога санитарског референта код генералног провидура у Задру била од другостепеног административног значаја — више саветодавног карактера.

За период од 1660—1699 године у документима Которског архива нисмо нашли податке о лекарима и хирурзима. Судићи по томе што се у књизи умрлих Бискупског архива спомињу лекари и хирурзи и у овом периоду, Котор у то време није био без њих. Нажалост, осим датума њихове смрти, ми из тих података ништа друго не видимо. Тако у књизи умрлих налазимо да је хирург Camillo Bonghicio умро у 70 години живота на дан 19 XII 1657 године, Giovanni Francesse chirurgico умро је 29 X 1660 године, Pietro Grassi хирург војне болнице умро је 29 X 1660 године, Pietro Monti chirurgico стар 60 година и лекар Michael Angelo-Perigo стар 36 година умрли су 17 II 1677 године.

У години 1699 у Котору су била три хирурга. Mattio Coradini, Antonio Antognelli и Antonio Zulatti. Док о првој двојници

⁴¹ Исто, LXXXII, бр. 104 и 408, 1623.

⁴² Исто, бр. 580, 1624.

⁴³ Исто, бр. 390, 1624.

⁴⁴ Исто, Управно-политички списи, LXX, бр. 816, 1749.

има више помена, последњи се помиње само једном, и то у лекарском уверењу које је издао 24 I 1699 године војнику Carlo Zanetti болесном од маларије (*infermo di febra. . . tercana continuo*) на коме се потписао: Antonio Zulatti de Cattaro.⁴⁵

Mattio Coradini спада у ред најзначајнијих которских хирурга. За њега се може без претеривања рећи да је од свих лекара који су у то доба живели у нашим крајевима лечио највећи број наших виђених људи који су због свога јунаштва ушли у нашу историју. Судаћи према броју пријава о лечењу које су нам остале од њега, он је био врло активан као хирург. О његовом пореклу ништа не знамо. Могло би се претпостављати да је био син которског лекара Marco Antonio Coradini-a, који је умро у Котору 9 IX 1699 године релативно млад, у 50 години свога живота. Ако је ова претпоставка тачна, онда би се могло веровати да је хирушку вештину научио код свога оца. Mattio Coradini први пут се помиње у Котору 1683 године, и то у једном документу значајном за нас из више разлога. Из њега се види да су чете српских хајдука које је Млетачка република организовала за време Кандиског рата (1645—1669 год.), састављене од избеглица углавном из Херцеговине и Црне Горе, биле снабдеване лековима из которске апотеке. Осим овога, оно што је најглавније за нас, он се односи на чувеног харамбашу Драгоља Николића, познатог под именом Баја Пивљанин. У њему се вели да је Баја 1864 године узео од которског траћанина Николе Козолијерија на зајам 62 реала „за лекове, храну, плату и лечење својих рањених другова и заробљеника“. Као сведоке на изјави налазимо потписане Матију Корадинија и Петра Смакију, которског апотекара. Изјаву је потврдио которски провидур Бенедикт Волијер. Присуство хирурга и апотекара при давању опоменутих изјаве било је сасвим разумљиво, јер се радило о лечењу и лековима а споменути личности биле су најупућеније у наведене потребе харамбаше Баја Пивљанина. Он није успео да врати узети дуг, јер је ускоро јуначки погинуо (1685 г.) на Вртијељци. Ово су учинили његови синови Вук и Симеон. Овај докуменат јасно потврђује удео которских хирурга у лечењу српских хајдука кантонованих у Боки Которској. Поред овога, он је уједно и значајан докуменат витештва српског народа који се у својој прошлости у свима до сада вођеним ратовима увек одликовао хуманошћу према заробљеницима. Баја се задужује да лечи оне заробљенике од чијег је насиља побегао и тај дуг не успева да исплати он, већ та исплаћују његови синови. Без претеривања може се рећи да је то јединствен пример у ратовима овакве врсте, да неко оставља

⁴⁵ Исто, XVII, бр. 596, 1699.

дугове своје потомству за лечење оних који су му разорили огњиште и натерали га да бежи у неизвесност.⁴⁶

И у осталим документима који се односе на рад Mattio Coradini-а као хирурга налазимо доста података за упознавање живота нашег народа у то доба. Године 1699 он је лечио Вука Петрова из Доброте од ране која није била опасна по живот.⁴⁷ Исте године налазимо још један помен о његовом раду као хирурга. Те године, он је лечио млетачког војника Lorenzo Casoli од теже повреде на глави. Њега је ударио један сељак из Жупе зато што је почео да бежи не плативши му још два солда за купљено месо.⁴⁸ 1700 године лечио је которског грађанина Zuanne Fetta од повреда по лицу кога је берберин-хирург Giacomo Bonassioли ударио каменом па му између осталог избио и два зуба зато што га је узнемиравао док је играо карата у своје врту пред кућом.⁴⁹ Године 1707 лечио је Вуксана Милића, сина војводе Милије, познатог јунака о коме се говори и у „Горском вијенцу“ Нажалост, и у овом случају није се радило о борби са Турцима већ о међусобној тучи и крвној освети. Због неких оваца које су Бјелице опљачкали Ђеклићима 1708 године дошло је до крвавог обрачуна између припадника ових племена приликом случајног сусрета једних и других у Котору. Вуксан Милић био је дошао у Котор са својим саплеменицима да купи вино и по обичају је оставио оружје код стражара на капији. Видевши их ненаоружане, Ђеклићи их нападоше. У тој међусобној тучи тешко су били рањени Јован Радуловић и Вуксан Милић, Јовану су морали да ампутирају руку, док је Вуксану, рањеном у главу, била пружена само лекарска помоћ. Ово су учинили которски хирурзи Mattio Coradini и Guiseppe Bonachelo. Пошто је Јован Радуловић подлегао задобијеним ранама, млетачке власти су повеле судски поступак против нападача, али је он био прекинут зато што је брат Јованов, калуђер Теофило са брат Цетињског манастира, опростио кривицу убицама свога брата: „Аз калуђер Теофило, прошћам“ потписао се он на саслушању.⁵⁰ И у годинама 1710 и 1711 његова активност као хирурга је знатна, што се да закључити по броју поднесених пријава о лечењу. Занимљиво је да од њих знатан број отпада на међусобне туче. Међу повредама спомињу се повреди на глави,

⁴⁶ Исто, I, 57, 274—275, 1683.

Р. Ковијанић и И. Стијепчевић, Хајдучи у Боки до Морејског рата 1645—1699, Историски записи, Цетиње, VII, 11, 1—2, 1954, стр. 162 и М. Милошевић, Помен о Вају Пивљанину у Државном архиву у Котору, Записи, Цетиње, 1—2, 1954, стр. 162.

⁴⁷ Државни архив у Котору, Судско-нотарски списи, XVII, бр. 1041, 1696.

⁴⁸ Исто, XXVII, бр. 670, 1699.

⁴⁹ Исто, XIX, бр. 93, 1700.

⁵⁰ Исто, XXI, бр. 829—868, 1708.

затим изазване убодом бајонета, пушчаним зрном итд.⁵¹ Поред осталог, у овом времену он је лечио и которског грађанина Глигорија Марковића и друге.⁵² Последњи пут се спомиње 1735 године у пријави о лечењу једног војника, опет тешко рањеног у међусобној тучи. И поред тога што он у ранијем времену није био управник војне болнице, судећи по броју лечених војника изгледа да је то доцније постао. Из једне његове пријаве поднете 1711 године о лечењу управника војне болнице Francesco Coradini-а види се да у ово доба њен управник није био хирург већ лаик.⁵³

О делатности Antonio Antogneli-а као хирурга ми не налазимо много података. Он се спомиње само у периоду од 1699—1710 године. Тако је у фебруару 1699 године лечио Илију Даниловића из Котора од повреда на глави,⁵⁴ а у марту Вука Маркова из Његуша.⁵⁵ Године 1710 лечио је Стијепана Јовановог из Грља. Њега су ранили косијером по глави сељаци из Бјелица и Озрнића приликом пљачке његових оваца. Од задобијених рана Стијепано је умро и Антоњели је о овоме поднео пријаву ванредном провидуру. Због овога которске власти су наредиле да се изврши преглед Стијепановог леша (*visum repertum*).⁵⁶ Године 1711 у Котору се спомињу следећи хирурзи: Pietro Garzoni, Giacomo Bonocioli, Liberal Batoi и Nicolo Nichichievich. О првој двојци немамо много података. За Петра Гарзонија знамо само толико да је 1711 године лечио од задобивених рана следеће которске грађане: Перу Бијелицу и Паву жену Трипа Коловића.⁵⁷ Либерал Батои први пут се спомиње у Котору као хирург 1710 године.⁵⁸ Те године он је лечио которског грађанина Јосифа Циглића,⁵⁹ затим Ану жену Рада Андрића од задобивених повреда услед злостављања њеног мужа, који је тиме желео да је натера да га остави како би се могао оженити другом женом.⁶⁰

Nicolo Nichichievich (*chirurgo medico*) први пут се среће у Котору 1710 године, и то у пријави о лечењу Нина Маркова кога је у међусобној тучи ранио његов брат.⁶¹ Исте године он је

⁵¹ Исто, XVII, бр. 411, 426, 519-а, 1710 и бр. 551-а, 552, 553-а, 555-а, 557-а, 583-а, 1711.

⁵² Исто, LIV, бр. 356, 1735.

⁵³ Исто, XXVIII, бр. 561-а, 1711.

⁵⁴ Исто, XIX, бр. 119, 1699.

⁵⁵ Исто, бр. 260, 1699.

⁵⁶ Исто, XXVII, 399, 438, 442 и 447, 1710.

⁵⁷ Исто, XXIX, бр. 554-а и 555-а, 1711.

⁵⁸ Исто, бр. 582, 1711.

⁵⁹ Државни архив у Котору, Судско-нотарски списи, бр. 207-а 1711.

⁶⁰ Исто, XXVII, бр. 244, 1711.

⁶¹ Исто, XXVII, бр. 307, 1710.

лечио и Јована Вученовог из Лепетана, који је подлегао ранама, па је зато ванредни провидур наредио да се изврши преглед његовог леша.⁶² Изгледа да је он као хирург уживао добар углед. Ово судимо по томе што је био позван да лечи рањенике и из даље и ближе околине Котора. Тако нам је познато да је ишао у Његуше да лечи Јована Марковог, рањеног из пушке, затим у Рисан да лечи Петра Кулумбарића од ране на ноzi. Ишао је чак и у Требиње да лечи једног Турчина, исто од ране задобивене на ноzi,⁶³ а 1711 године лечио је и Вука Чавића из Дробњака.⁶⁴

Хирург Leonardo Forte помиње се у Котору 1740 године, и то у једној пријави о лечењу оболелих војника. Врло је вероватно да је он до избора Марка Кородинија за војног хирурга обављао ову дужност.⁶⁵ О њему имамо помена и у једном документу из 1777 године, а то је његов извештај о лечењу једног рањеног морнара.⁶⁶ После овога времена он се више не спомиње.

Марко Coradini као хирург први пут се спомиње у Котору 1740 године и његова активност прелази 1757 годину. Врло је вероватно да је био син Mattio Coradini-а. На ово упућује чињеница да се као хирург спомиње одмах после њега. Он спада у ред најбољих которских хирурга. Marco Coradini, чија је делатност била веома широка, једини је од хирурга који је вршио дужности градског и војног хирурга, као и управника војне болнице (*hirurgico publico et ospitaliere*). Судећи по томе што се у ово доба у Котору и околини спомиње знатан број хирурга, последња дужност била му је вероватно поверена зато што је он био добар стручњак. Посебну констатацију потврђују подаци у Которском архиву који се односе на његов стручни рад. О њему се једино говори као о особитом стручњаку *coll' assistenza d'altro professore*.⁶⁷ Он врши најтеже хирушке операције и зову га ради консултације остали хирурзи у свим тежим случајевима. Први документат који се односи на његов рад као хирурга претставља акт о његовом постављењу за управника војне болнице, и он је датиран 14 III 1741 године.⁶⁸ Затим исте године он лечи једну већу групу рањених војника.⁶⁹ Поред овога, њему су повераване и друге дужности, које су с обзиром на његову природу изискивале специјално поверење. Тако је 1 V 1748 године послат у Херценови да прегледа ухапшеног Марка Ђурићевића који се разболео у затвору. Пошто је он поднео извештај да ухапшеник болује од запалења плућа, ванредни провидур је

⁶² Исто, XXVII, бр. 509, 512 и 591, 1710.

⁶³ Исто, бр. 245, 420, 413, 414, 1710.

⁶⁴ Исто, XXIX, бр. 114-а, 1711.

⁶⁵ Исто, LVIII, бр. 653 и 654, 1740.

⁶⁶ Исто, LXVIII, бр. 6101/1, 1747.

⁶⁷ Исто, XX, бр. 1225, 1749.

⁶⁸ Исто, LXII, бр. 168, 1741.

⁶⁹ Исто, LVIII, бр. 644, 1741.

донео одлуку да га пуне из затвора.⁷⁰ Ова чињеница јасно говори да се није бавио само лечењем хируршких, већ и других оболења. Исте године био је одређен да заједно са вицекапеларом прегледа леш градског физика Antonio Tonelli који је пао изрешетан куршумима на петнаест места и са тешким повредама на рукама. Судићи по томе што је његов леш нађен неопљачкан и још у врућем стању, убиство лекара било је извршено из освете.⁷¹ Исте године био је члан комисије за преглед леша Pere Suchoo из Његуша на чијем је грудном кошу нашао три смртоносне повреде. Затим лечи приличан број војника у војној болници од повреда насталих у међусобним тучама.⁷² Овдје је од интереса да се спомене случај лечења једне жене, који је од значаја за познавање обичаја који су владали у овом делу нашег народа. Он се односи на лечење Маре, жене Васе Ђураковића из Жупе, којој је муж отсекао нос и код које није постојала опасност по живот. Овде се ради о неверној жени које су у овим крајевима кажњаване отсецањем носа, уха и шишањем косе, а о чему се говори и у Грбљанском статуту (чл. 14). У његовој пракси се спомиње знатан број лечења рањених жена као последица љубавних односа. То је био случај са Ањом Живановић из Котора којој је нанео повреде један војник итд.⁷³ У години 1748 он је врло активан не само као хирург већ и у вршењу других лекарских дужности. Тако је био судски вештак у процесу против војника Domenico Cavaliere окривљеног за убиство за које је био осуђен прогонством на галији у трајању од три године.⁷⁴ Затим се налази у комисији за идентификацију леша Вукосава Кнежевића, племенског поглавице из Његуша, убијеног у Котору.⁷⁵ Године 1750 он заступа оболелог градског лекара Francisco-a Ambrossio-a па га зато и налазимо да обавља и друге послове; тако се 1750 године налази у комисији за преглед ексхумираног леша Ђура Лакићевића, убијеног на путу за Крголе⁷⁶ итд. Несумњиво је да је од свих случајева лечења у његовој пракси најзанимљивији онај који се односи на трепанацију лобање Diacomo Gregorina, у заједници са исто тако једним чувеним хирургом из Пераста Кршанцем. Из саслушања жене повређеног као и оба хирурга види се да се и у овом случају радило о повреди до које је дошло из освете, јер је рањеник био ударен батином по глави од стране непознатог Грбљанина. Када су дошли хирурзи да га прегледају, болесник је био у тешком стању и без свести, па су зато одлучили да изврше трепанацију лобање. Ускоро после операције

⁷⁰ Исто, LXIX, бр. 512, 1748.

⁷¹ Исто, бр. 202, 1748.

⁷² Исто, бр. 216, 218 и 731, 1748.

⁷³ Исто, XXII, бр. 120, 1753.

⁷⁴ Исто, LXVIII, бр. 449—451, 1749

⁷⁵ Исто, бр. 576, 577, 1748.

⁷⁶ Исто, LXX, бр. 49, 1753.

болесник је умро и о овоме су они обавестили которске власти.⁷⁷ Он је вршио и друге хирушке операције. Тако се у једном његовом извештају из 1754 године вели да је Мати Петковом из Шкаљара морао да ампутира десну руку и да му из друге ране извади пушчано зрно.⁷⁸ Какав је он углед уживао као хирург најбоље се види по томе што су код њега долазили на лечење и болесници ван Боке Которске. Тако је он лечио у Котору Илју Каменаровића из Никшића.⁷⁹ После убиства градског лекара Tonelli-а изгледа да још за дуго Котор није имао лекара што се види из саме преписке которског провидура Iseppo Contarini-а и Магистрата санитета у Венецији.⁸⁰ Разлоге за ово треба тражити у тешкој материјалној ситуацији општинне. То се види и из одлуке о опорезивању лекара, против које се жалио Marco Coradini.⁸¹ За све ово време, за скоро читаву годину дана, дужност градског лекара обављао је Marco Coradini. Ове године он је лечио знатан број болесника и из околине Котора. Тако је лечио Саву Ивовог из Богданића.⁸² Ива Радова из Шкаљара итд.⁸³ Међу њима се спомиње и знатан број таквих који су били рањени у међусобним тучама због крвне освете (Саво Рибица, Пера Јованов, Никола Петровић, затим Јован Вучић из Грбља из кнежевине Војина Бојковића итд.).⁸⁴

Из досадашњег излагања јасно произилази да је Marco Coradini био не само добар стручњак већ и врло пожртвован као лекар. Због свега овога он се може уврстити у ред оних лекара који су својим радом задужили наш народ да их се сећа по добру.

Године 1753 у Котору се спомиње хирург Giacomo Gramaticorulo који је лечио которског грађанина Bartola Gilfi-а од повреда на глави услед удара каменицама од непознатог лица „in contrada del domo“.⁸⁵ Године 1757 налазимо хирурга Antonio Foscalo. Те године он је лечио тешко рањеног капетана А. Franco-а кога је ранио Никола Томашевић из Подгорице због крвне освете. Синовац овог капетана остао је дужан крв Николиној породици због нерешеног двобоја који се одиграо у Венецији. Пошто је од задобивене ране капетан умро, убица је био предат суду. Када је био упитан да ли се каје што је убио невиног човјека, он није желио да се брани, јер је био задовољан због извршене освете.⁸⁶

⁷⁷ Исто, LXXII, бр. 1225, 1749.

⁷⁸ Исто, LXXIV, бр. 566, 582, 585, 1754.

⁷⁹ Исто, бр. 932, 1749.

⁸⁰ Исто, LXX, бр. 666, 1748 и бр. 898, 1749.

⁸¹ Исто, бр. 1898, 1749.

⁸² Исто, бр. 447, 1749.

⁸³ Исто, бр. 475 и 476, 1749.

⁸⁴ Исто, LXXIV, бр. 586, 647, 649, 1754 и LXXIX, бр. 576, 1757.

⁸⁵ Исто, LXXVIII, бр. 316, 1753.

⁸⁶ Исто, LXXIX, бр. 332, 1757.

Осим наведених хирурга у првој половини XVIII века спомињу се и два берберина, *Zuane* и *Joannes*. Они се спомињу 1746 године, али о њиховом раду као хирурзима немамо сачуване никакве податке.⁸⁷

2. ПЕРАСТ

У поморству Боке Которске Пераст је одиграо врло значајну улогу. Овај мали град за дуго, чак до најновијих дана, сачувао је немањихке традиције, о чему најбоље сведочи дуготрајна примена Душановог Законика у њему. Благодаречи својој морнарици, он је био богат, па је зато и могао да издржава у својој средини два хирурга. Његови поморци учествовали су на организовању руске ратне флоте на Каспском и Балтичком мору (Матија Змајевић и Марко Војновић), Марко Мартиновић обукао је 1698 године у Перасту 17 руских племића итд. Пераштанин-лекар Симеон Мазаровић био је чак и руски амбасадор у Персији. Благодаречи повластицама које је уживао у Млетачкој републици до прве половине XVIII века, Пераст је био чувен не само по своме поморству већ и по своме богатству.

Први хирург у Перасту о коме имамо података у Которским архивским књигама био је *Michael Grubas*, који се спомиње 1699 године. Он је био нашег порекла, и то вероватно из породице из које потиче и Антон Грубаш, који је у XVIII веку написао географски спис о Јадранском мору и саставио прве научичке карте за пловидбу по њему. О раду овога хирурга говори једна његова пријава о лечењу Трифуна Тијерова, рањеног у ногу.⁸⁸ Исте године срећемо га као вештака и на суду, где даје стручно мишљење како је дошло до рањавања Ивана Буровића, да ли услед уласка пушчаног зрна са предње или задње стране.⁸⁹ Године 1711 лечио је Рају Властелиновића из Рисна⁹⁰ и хајдука Мату Вукашиновог за којим су трагале млетачке власти. Али од свих хирурга Пераста најчувенији је био Јован Кршанац. Он је био чувен не само у Боки Которској већ и даље. Ово се види из тога што је био позиван да лечи Турке чак у Херцего-

⁸⁷ Исто, LXVI, бр. 72, 73, 609 и 610, 1746.

⁸⁸ Исто, Управно-политички списи, XVII, бр. 410, 419—2, 1699.

Francesco con. Viscovich, Storia di Perasto, Trieste, 1898, str. 278.
П. Шеровић, Мач Вукше Стјепановића у Перасту, Споменик САН, CV, II, 1956, стр. 70; Суђење по Душановом Законику у XVII вијеку у Перасту (Пригодом 600-годишњице Душановог Законика), Историски записи, Цетиње, IV, 4—6, 1949, стр. 135 и Још један случај примјене Душановог законика у Перасту у XVII вијеку, Историски записи, VIII, 1—3, 1952, стр. 250.

⁸⁹ Државни архив у Котору, Управно-политички списи, XVII, бр. 546. 1699.

⁹⁰ Исто, бр. 562, 1711.

вину. Занимљиво је да се он у једном документу из 1725 године помиње као апотекар Пераста (*Chrisanoz Zaune spitier in Perasto*). Године 1734 лечио је морнаре Пераштане рањене у једној тучи са Грцима на Крфу изгледа да је ово био сукоб у коме је учествовала цела посада брода, јер се у саслушању морнара вели да су они видевши нападнуте другове повадили мачеве и појурили за Грцима који су побегли у *Publico palazzo*.⁹¹ У години 1739 лечио је Јована Чичановића и сина му Стефана из Кртола, а затим и Јовицу Милутиновића из Убала.⁹² Исте године ишао је и у Будву, да лечи Стефана Ђеклића.⁹³ Међу његовим пацијентима пада у очи велики број особа са тешким повредама. Тако је он 1748 године лечио Перу Беговића и Вука Калуђеровића из Луштице од тешких повреда,⁹⁴ а идуће 1749 године, у заједници са *Marcom Coradini-em* вршио је трепанацију лобање *Giasomo Gregorina* из Пераста. После овог времена спомиње се у Перасту хирург и апотекар Стефан Кршанац (*Crisanac, chirurgo e apesiale*) у ком звању је био и званично потврђен 1759 године. Године 1761 био је у Перасту доктор медицине Антон Кршанац који је завршио медицину у Падови (*dottor... medico fisico, laureato a Padova*).⁹⁵ Врло је вероватно да су сви ови хирурзи били у блиском сродству са Јованом Кршанцем, и то му је Стефан био син, а Антон унук.

После овога времена у Перасту се више не спомињу хирурзи, а то је било у вези са губљењем његовог економског просперитета, што је била у првом реду последица укидања привилегија раније добивених од стране Млетачке републике.

3. БУДВА

У Будви се налазио само војни хирург, што је изискивала потреба млетачког гарнизона. То је била најјистуренија војна тачка на источној млетачко-турској граници, која се налазила код Спича. Први хирург спомиње се у Будви 1747 године. То је био *Francesco Marti*. Он је лечио државног магационера *Domenico Paleologo*, кога су покушали да убију наши сељаци због његовог некоретног понашања према њима. Судићи по *Marti-evom* извештају, *Paleologo* је био тешко рањен у десну препонску регију ватреним оружјем.⁹⁶ О хирургу у Будви говори се 1753 године

⁹¹ Исто, LIV, бр. 945, 946, 947, 1734.

⁹² Исто, LVIII, бр. 655 и 656, 1739.

⁹³ Исто, бр. 680, 1739.

⁹⁴ Исто, LXIX, бр. 206 и 221, 1748.

⁹⁵ Исто, LXX, бр. 1225, 1749.

Domino Marco Coradini chirurgo ivi essintente d'esser in disposizione coll'assistenza d'altro professore, spedito à levar a Perasto.

Исто, XLIII, 48, 50 и 58, 1725 и LXXXVII, 96, 1761.

⁹⁶ Исто, XXV, бр. 708, 1744.

и у лекарском уверењу једног војника прездравелог од маларије, које је издао хирург Francesco Calle.

При овоме, занимљиво је да се спомене да је у Будви постојала апотека још 1685 године. 1711 године био је апотекар у Будви Андреја Ђентилица (Andrea Gentilizza spicier in Budua).⁹⁷

4. ХЕРЦЕГНОВИ

Херцегови је после његовог освајања од Млетака играо на западној турско-млетачкој граници врло значајну улогу. Због живог саобраћаја са Херцеговином, он је имао и свој контумац у коме су издржавали карантин сви путници из Турске. Затим је имао свога градског лекара, који је готово увек био доктор медицине, и војног хирурга, који је истовремено био и управник војне болнице, а у XVIII веку понекад и управник лазарета. Херцеговске власти су одржавале сталну везу са Котором, у коме је било седиште которског провидура. То је разлог што је у Которском архиву сачуван приличан број докумената који се односе на лекаре и хирурге. Пошто је циљ нашег рада био да обрадимо само хирурге Котора и његове околине, ми се овом приликом нећемо освртати и на лекаре Херцеговог. Најстарији помен о хирургу у Херцеговом потиче из 1699 године, а односи се на војног хирурга Pietrijo-a Garzoni-a. Он се помиње у једној пријави у којој се вели да ће почети да лечи једног болесника. Године 1710 у њему се помиње и градски физик Giordano Chiersini, који је био доктор медицине.⁹⁸ У једном извештају из 1710 године, поднетом ванредном провидуру у Котору, вели се да је Р. Garzoni лечио Драгутина Војиновића од повреде задобивене у тучи.⁹⁹ и Стојана Грбића из Св. Стефана, кога је син кнеза Вука ударио у свађи гвожђем по глави.¹⁰⁰ У години 1711 лечио је неке рањене војнике.¹⁰¹ Исто се догодило и 1740 године.¹⁰² Последњи пут помиње се 1749 године, када га је тужио један Грк са Крфа (Vasilio Polti) да му није вратио дуг, због чега му је била стављена забрана на плату.¹⁰³

Michael Lazzaroni-a први пут сретамо као хирурга у Херцеговом 1747 године, и то у једном документу у коме се говори о лечењу већег броја војника рањених у борби са дезертерима.¹⁰⁴

⁹⁷ Исто, LXVIII, бр. 606, 1753 и I, 692, 1685.

⁹⁸ Исто, XVII, бр. 763, 1699.

⁹⁹ Исто, XXVIII, бр. 524/4, 1710.

¹⁰⁰ Исто, XXVII, бр. 529, 1710.

¹⁰¹ Исто, XXVIII, бр. 507, 1711.

¹⁰² Исто, LVIII, бр. 645 и 646, 1740.

¹⁰³ Исто, LXX, бр. 298, 1749.

¹⁰⁴ Исто, LXVIII, бр. 335, 385 и 386, 1747.

Године 1754 био је управник месне болнице (del Publico Ospitale). Последњи пут се спомиње у једном извештају из 1757 године.¹⁰⁵

Јован Никићевић био је син Николе Никићевића, которског хирурга. Он се спомиње у Херцеговом у времену од 1729—1741 године. Био је врло активан као хирург. Године 1729 лечио је Петра Видојевића из села Мијачевића,¹⁰⁶ а године 1729 и Ђуру Лучића кога је ранио Бошко Ковачевић¹⁰⁷. Он се спомиње и у једном извештају из 1741 године, у коме се вели да је лечио Ђорђа Миловића из Столива, који је за ово време лежао код Рада Ђуришића.¹⁰⁸

Антоније Никићевић потиче из исте породице из које и раније споменута два хирурга. Помиње се у Херцеговом у исто време када и Јован Никићевић.¹⁰⁹ Његова активност може се пратити до године 1734. Лечио је Мијата Кучанина, херцеговског пандура који је умро у кући Саве Војинова.¹¹⁰ Исте године лечио је још три теже рањена у главу (Јована Ђуришића и Нику и Стјепана Ђоновића)¹¹¹. Посљедњи пут се спомиње 1750 године, и то у свом извештају да је лечио Стијепана Вукова, рањеног у главу.¹¹² Судећи по томе што је 1740 године заступао и отсутног лекара, могло би се претпоставити да је он тада био једини хирург у Херцеговом.¹¹³

ЗАКЉУЧАК

Најстарији помен о хирурзима у Котору потиче из године 1326, из доба владавине Стефана Уроша III Немањића. Њихов број био је већи од броја лекара. На последњу чињеницу утицало је више фактора, али од највећег значаја бежу два. Први би био што су они били углавном приватни лекари па их град није морао плаћати, а други је политичког карактера. Последњи је везан за канотоновање хајдучких чета у Боки Которској, које су биле састављене од наших избеглица из Херцеговине и Црне Горе. Он долази до изражаја тек у XVII веку. Которски хирурзи били су у већини случајева италијанског порекла, али знатан број њих био је и нашег порекла. При овоме је значајно да се спомене да је међу последњима било и особитих стручњака. Которски хирурзи били су добри вештаци у лечењу рана, што се

¹⁰⁵ Исто, LXXIX, бр. 603, 1757.

¹⁰⁶ Исто, XLVIII, бр. 1062, 1728.

¹⁰⁷ Исто, XLVIII, 696, 1729.

¹⁰⁸ Државни архив у Котору, Управно-политички списи, LVIII, бр. 651, 1741.

¹⁰⁹ Исто, XLVIII, бр. 1062, 1728.

¹¹⁰ Исто, LIV, бр. 763, 1734.

¹¹¹ Исто, бр. 532, 1738.

¹¹² Исто, бр. 922, 1750.

¹¹³ Исто, LIX, бр. 588, 1740.

види из њихових извештаја о лечењу. Осим овога, њихов дело-круг рада није био ограничен само на Котор и ближу околину, већ и на његово залеђе, тадашњу Црну Гору и јужни део Херцеговине. Последња чињеница је од особитог значаја за правилну оцену медицинско-културних прилика у овом делу нашег народа. Она јасно говори да је он био стално под утицајем савремене медицине. Као непобитни доказ последњег тврђења је појава што око 95% лечених особа наведених у пријавама има српска имена, а само око 5% италијанска. Последње се углавном односи на млетачке војнике, чије је често рањавање било разумљиво ако се има у виду политичка ситуација која је владала у тим крајевима у доба млетачке владавине.